

УДК 316.334:175.15

І. М. ВАРЗАР

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

НАЦІОКЛАСОПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН В ІСТОРІОЛОГО-ТЕОРЕТИЧНИХ ВИМІРАХ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 81–95

Статтю пронизує думка про те, що політична історія будь-якої країни “вариться” у трикутнику різносенсових етносоціополітичних суб’єктів “етноісторична нація – політична нація – політичний клас”. Націокласополітичний феномен являє собою синтез зазначених трьох різносенсових сутностей в їхній історіологічній взаємодії. Основна мета статті – виявити бодай пунктирну історіологію виникнення та саморуху цього феномена щаблями всеєвропейської політичної історії від порогу англійського Нового часу до українського Сьогодення. Колегу-читача апріорі запевняю: на тих щаблях самовимальовуються цікаві політоісторіологи, – неначе в тему ледь перефразованої латинської максими “Хто вчиться у [політичній] історії, того вона сама штовхає в спину, хто ж не вчиться, – того вона волочить за собою у пиляці”.

Розпочинати виклад мажорної проблеми у мінорній тональності не прийнято. А в дорійській тональності, – “з романтикою й перцем”, – можна?.. Теми етноісторичної нації, політичної нації та політичного класу в нашій науковій літературі висвітлюються так само кволо, епізодично, дещо інфернально, як “звучать” теми англійського різька, тромбона і гобоя у симфонічній п’єсі провінційного композитора з ліричної повісті “Безіменна зірка” румунського класика **Міхая Себастьяні**. До того ж, для наших реалій і “мрій на перспективу” усі ці три феномени – як шляпа з чужої голови, як жупан з дядькового плеча, як краватка “не до тієї сорочки”. Коли ж саме мені доводиться торкатися цих тем, навіюється романтичний смуток великого поета: “...Напоминают мене оне чужую жизнь и берег дальний”.

Аналогія майже повноситуаційна: у зрілому стані усі названі етносоціосуб’єкти з’явилися світові за умов “чужого життя” на берегах Англії, на зламі Середньовіччя і Нового часу та в контекстах динамічного транзиту від “жорсткої революції” **О. Кромвеля** 40–50-х років до “Щасливої революції” 80-х років того ж XVII ст. та у напруженому пошуку доцільної часові і перспективі форми політичного правління країною. Усі три феномени – у взаємовпливах та взаємодіях – саме у Великобританії створили малозрозумілий сучасності етносоціополітичний сплав, який я назвав “**націокласополітичним феноменом**”. Оцей сплав дав про себе знати у той переламний час, коли політична історія Об’єднаного королівства, як зазначають сучасні британські вчені, виявилася “серією політичних

напружень між короною і політичною нацією” (**Б. Коуард**) (цит. за [2, 36]), а “батьора [етноісторична] англійська нація”, яка дозрівала на очах у всього світу у взаємодіях із політичною нацією, уже із середини XVII ст. “почала формувати таку країну, яка неначе складалася з одноцілісного [політичного] класу” (**П. Лесліт**) (цит. за [2, 86]). Гадаю, завдяки їх творчовзаємоплідноючій роботі ця країна вже четверте століття прогресує розвивається та зразково процвітає, — на заздристь усьому світові.

Чи не тому і у нас стали виявляти до цих матерій інтерес? Гадаю, що так. Ствердно відповідаючи на своє ж запитання, формулюю три основні пізнавальні завдання статті. **По-перше**. Маю намір **відтворити історіологію складання концепцій і етноісторичної нації, і політичної нації, і політичного класу**, відслідкувавши на досить широкому європейському політичному просторі певно контекстові (чи просто “подібні”) паралелі між означеною британською епохою другої половини XVII ст. і деякими щаблями наступної європейської політичної і політолого-теоретичної історії. В історіолого-концептуальному аспекті тут відштовхуюсь від ремарки **М. І. Карєєва**: пізнаючому суб’єктові теоретична історіологія “дає наукове розуміння того, **як відбувається будь-яка історія**, де б та коли б вона не відбувалася” [15, 16]. Отож і маю на меті з’ясувати бодай пунктирну історію виникнення не лише самих по собі трьох означених суб’єктів, а й їхніх основних понятійних супутників.

По-друге. Нещодавно дещо переосмислений **Н. Макіавеллі** відкрився мені з неочікуваного сентенційно-виховного боку. У працях “Державець”, “Роздуми про першу декаду Тита Лівія” та ін. (30-ті роки XVI ст.) він вказував на консолідаційно-виховну дію фактора “поєднання політичної сили і розумного таланту” у складі великомасивних людностей, що й слугує відповідній країні своєрідним “виховним ферментом, який викликає у людській сутності силу політичного об’єднання і уяви” (цит. за [38, 140]). Отже, можна умовиводити: політична нація та політичний клас у лоні етноісторичної нації — це і є саме ті “політичні об’єднання”, які в нормальному суспільстві стають соціальною базою влади, цивілізуючи її та й усю країну. Триста років опісля даний політико-виховний ефект **Гегель** назвав “соціалізаційно-цивілізаторським явищем”, зазначаючи: “...Без цивілізованої влади не виникає й цивілізованого

народу” [11, 35]. У цьому аспекті мені хотілося б виявити бодай контури “виховного ефекту” взаємовпливу етноісторичної нації, політичної нації та політичного класу одне на одного та усіх трьох — на правлінсько-управлінські “верхи” і на підурядовувані ними народні “низи”.

По-третє. Зазначений “ефект виховного взаємовпливу” колись був названий мною “своєрідним **каналом зв’язку держави і суспільства... влади і народу**” [4, 263]. Цієї ж думки дотримуюсь і понині. Але сьогодні — у призмі націокласополітичної проблеми — ясніше за попереднє мені видно, наскільки у гносеолого-політико-правничому сенсах у нас “забруднено/ замулено” отой “канал”. На цьому тлі й відкрystalізується третє завдання статті: спробувати з’ясувати, в силу яких пізнавально-політологічних “затуманеностей” упродовж усієї доби Незалежності у нас — в політико-офіційних документах, у законодавчих актах, у політичному мовленні лідерів країни та на шпальтах і хвилях ЗМІ — панують розум і лексикон **Баби Параски та Верки Сердючки**, не властива європейському *Homo Sapienticus* плутанина в інтерпретаціях четвірки потрібних споріднених сутностей: (1) людина — особа — громадянин; (2) група — клас — маса; (3) населення — народ-етнос — нація; (4) політика — правління — управління. Ситуація мені прояснюється у такому алорі: наші політики, не відірвавшись від “підвождівських” і кланових кокусів радянських часів, і досі неадекватно розуміють соціально-політичний “зміст” названих (дев’яти) понятійних одиниць, — а якщо так, — смію констатувати, — то й над їхніми живими носіями реальної влади не мають. Коли ж узяти до рахунку, що в усіх країнах перелічені людські суб’єктності — у різносенсових комбінаціях — і складають і етноісторичні нації, і політичні нації, і політичні класи, — для усіх нас самопроясниться “**перша проблема політики**, — яким чином громадяни можуть перешкоджати своїм правителям та управлінцям ставати тиранами” [41, 273].

Повернуся до початку досліджуваного сюжету. І нагадаю: “у факті” етноісторична нація, політична нація та політичний клас народилися в Англії в “міжреволюційну епоху смуту” 40–80-х років XVII ст., але поймаєвали їх сучасною мовою і “навантажили” відповідним змістом пізніше — у Франції 1793 р. та 1840 р і довершили те “навантаження” в Угорщині 60-х років XIX ст. Сутнісне ж “дозрівання” усієї тріади в Англії XVII ст. історіологічно зафіксовано 1701 року

формулою “Акта про подальше обмеження *влади монарха* та найліпшу охорону *прав і свобод підданого*” (виділено мною. — *I. В.*). Кратологічною серцевиною Акта є фраза “Король царює, але не править”, що перетворилася на “максиму, яка будь-кого з урядовців в усьому світі має навчати логіці владарювання у післяреволюційному суспільстві та лише за умов співпраці двох велетнів — політичної нації і політичного класу” [39, 68–69].

Коли ж, як говорили відомі класики-вожді, “цілі ясні і завдання визначені”, — залишається скомандувати собі: за роботу! Ставлю собі за кінцеву мету виявити подальший внесок європейських мислителів з початку XVIII ст. і до наших днів у справі “донавантаження” змістом понять “етноісторична нація”, “політична нація”, “політичний клас” та їх понятійних супутників. Першою ж словесно-сенсовою передумовою початку цього нелегкого шляху стає самопрояснення логіки співвідношення квазі-пар “етноісторична нація — політична нація” і “соціально-економічний клас — політичний клас”.

Виявляється, що й тут вихідні пріоритети — за англійцями. Перше, що впадає в око, — ані якого снобізму чи самозакоханості, ані зайвої героїзації власної історії чи зумисного приниження самочеснот сусідів та взагалі інших народів. “Чорних гумористів” в Англії завше вистачало. Усіх тут перевершив знаменитий **Д. Дефо**. 1701 року у памфлеті “Чистокровний англієць” він доводив, що генези обох цих етнополітичних феноменів (не користуючись автентичними понятійними назвами) — у надрах тої етнометисизаційної мішанини із греків і римлян, саксів і норманнів, італійців і кимерійців, варягів й ісландців, іберійців і валійців та ін., яка (мішанина) почала утворюватися з перших років нової всесвітньої ери та тривала аж до часів “Великої хартії вольностей” (1215 р.). Та що у підсумку? “... Потомство, брошенное этим сбродом, перемешалось с коренным народом, с истинными британцами... *Как результат смешенья всякой рвани и мы возникли, ... англичане*” (цит. за [1, 37]).

Мало-помалу — від початку XIII ст. (“Велика хартія вольностей”, 1215 р.) до кінця XVII ст. (“Щаслива революція”, 1688 — 1689 рр.) — ця етнометисизаційна маса (“великобританський народ”) зазнала кардинальної диференціації на чотири парні націосоціополітичні одиниці — на етноісторичні і політичні нації 1) англійців, 2) шотландців, 3) валійців, 4) ірландців. З усього судячи,

з того ж часу (з початку XIII ст.) “став рити ґрунт” і *специфічний політолого-етнологічний закон*: етноісторична нація стає цілісністю, лише послідовно проходячи етносоціоцивілізаційні стадії роду, племені і народності та консолідуючись на об’єктивних підставах “спільної крові” (“*jus sanguinis*”). А політична нація, синтезуючи свідомо активні у політичному житті відповідного поточного часу верстви та групи усіх споріднених/етночужинських родів, племен і народностей, консолідується вже на об’єктивних підставах території (“*jus soli*”). Ось чому, напевно, **П. О. Сорокін** (у 30-х роках XX ст.) називав етноісторичну націю “соціальним тілом”, політичну націю — “політичним тілом”, обох же феноменів — “органічними зрізами одного й того ж народонаселення” одної і тої ж країни [32, 247–250].

На продовження сюжету напрошується, за **Гегелем**, одна “паралель діалектичного сумніву”... Не пригадую точних дат, але пунктирно пам’ятаю про одну стійку етнотенденцію-дисфункцію у житті “Великобританської співдружності націй” останнього півстоліття: спочатку зі складу співдружності “відпрошувалася” Ірландія (суверенітет отримала, але “в заручниках” у метрополії залишився Ольстер), затим — Уельс (антиспівдружницькі/просувереніабельні настрої я особисто спостерігав у 1990–1992 рр., епізодично перебуваючи саме в Уельсі [4, 375–278]), практично нещодавно — Шотландія. У даній колізії цікавить не історико-обставинна конкретика, а політолого-етнологічний принцип, що тою конкретикою децю приховано оприлюднюється.

Гадаю, в теоретико-принциповому сенсі йдеться про наступне. В середині усіх чотирьох суб’єктів великобританської федерації свого часу сконституювалися відповідного рівня зрілості (1) етноісторичні нації, (2) політичні нації та (3) політичні класи. Останні два політичні суб’єкти, говорячи мовою **Н. Макіавеллі**, свого часу виховували і довиховали і “низи”, і “верхи” своїх країн, і настав час поставити перед всебританським правлячим політикумом свою дистрикт-сувереніабельну вимогу, — приблизно так самодостойницьки, як це зробили ефіопські полонені перед полководцем **Радамесом** в опері **Дж. Верді** “Аїда”, або як прибалтійські партлідери на XIX конференції КПРС у 1989 р.: “Дайте нам свободу [самовизначення], — бо ми такі ж вільні люди, як усі інші”...

І знову — до кореляції “етноісторична нація — політична нація — політичний клас”. Якщо на політичну націю найбільш ефективно “працює”,

як уже сказано, етнополітична свідомість, етнічна територія країни та етносклад її населення, то на політичний клас радше “працюють” економічна політика центру країни, торгівля та вся господарська динаміка, аніж статична геополітика. Найсуттєвіші акценти у рамках цього корелятивного контексту поставив англієць **У. Петті** (“батько” науки політичної економії) у ті ж буремні “міжреволюційні часи” другої половини XVII ст. (книга “Політична арифметика”, 1683 р.). Багато в чому йому вторив сучасник і співвітчизник **Д. Норт**, який дещо зміщував грані між цими (на той час наукою ще не сформульованими) поняттями та який здебільшого акцентувався на факторах біржі, банків і торгівлі, внаслідок чого Великобританія того часу йому уявлялася “одною [політичною] нацією” та “одним народом” (цит. за [1, 22]). На цій “ноті” — на півтораєста років — навколо даного питання настала тиша...

І аж у першій третині XIX ст. до питання звернувся француз **А. де Сен-Симон**. Він теж не вживав автентичних понять, але “політичність” усіх трьох феноменів чітко відчував і на письмі відображав оригінальним чином. На дозрівання усіх цих феноменів, вважав він, ситуаційно та диференційовано “працюють” три фактори: промислова економіка, політична наука та громадська етика. У 1802 р. у “Листах женецького жителя до сучасників” політичну спільноту яacobінців, яка у роки Великої Французької революції цілеосміслено домагалася “політичної суверенізації народу і країни”, він називав “*верхнім класом*” людей, який крокує під прапором прогресу людського духу і складається із вчених, художників та усіх інших людей, які поділяють ліберальні ідеї” (цит. за [36, 215]). Завдання політичної нації та політичного класу — домогтися того, аби у суспільстві встановився такий соціально-політичний лад, за якого “духовна влада перебуває в руках вчених, світська — в руках власників”, а ось влада обирати правителів, управлінців, адміністраторів і суддів “має перебувати в руках [етнічної] нації, тобто усього народу”. Верхньою та “більш-менш мислячою” верствою народної маси **Сен-Симон**, контекстуально судячи, вважав політичну націю. Це — підсубстрат політичного класу, у свою чергу, — теж “світлий головою та ділами клас” (цит. за [36, 216]). Будучи ліберальним просвітителем, у “Катехизисі промисловців” (1823 — 1824 рр.) **Сен-Симон** підкреслював: обидві політичні спільноти кадрово обов’язково мають комплектуватись інтелектуалами із середовища просвітної етнічної нації — вченими, літераторами, митцями

та інженерами, об’єднуючи усіх їх одним словом: “промисловці”. В обох феноменів у відповідній країні одна кратологічна місія — науково-етичне врядування громадськими справами народів з тим, аби політичне врядування обходилося суспільству якомога дешевше та ще й “у такий спосіб, щоб будь-що забезпечувався суспільний спокій” (цит. за [36, 219, 230–231]).

Відомий факт: усіх мислячих людей з початку XIX ст. і дотепер Велика Французька революція кінця XVIII ст. надихала на новаторчість. На новаційне осмислення і переосмислення світу політики та явища “політика і людина” надихала не стільки сама революція (як сукупність політичних процесів), скільки її соціально-політичні документи та політичні наслідки. Скажімо, кого й досі не схвилює “Декларація прав людини і громадянина” та із неї — креативна тріада “свобода — рівність — братерство”; “Цивільний кодекс” (“Кодекс Наполеона”); “Інститут ідеології”; понятійні новели “вільна нація”, “політичний режим”, “народ-суверен”, “політичний суверенітет”, “легітимація політичної влади”; широкосміслові розщеплення феномена людини на різносенсові поняття “особа”, “соціальний активіст”, “політичний громадянин” та ін.? Зрештою, не можна не вважати “новацією в тему” і поймаєнування **Л. Сен-Жюстом** (1793 р.) “свідомо активних у політиці людей” і серед “верхів”, і серед “низів” — “верствами *політичного класу* (виділено мною. — *І. В.*) — творця нового, завтрашнього політичного порядку...” (цит. за [18, 201]). Отже, “політичний клас” — понятійна новела епохи Великої Французької революції.

Мало відомий у нас італієць **Антоніо Росміні** особливо небайдуже поставився до двох понять із “Декларації...” — до “нації” та “громадянина”, яких він одразу ж “навантажив” політичним сенсозмістом. На формулювання понять “етноісторична нація” та “політична нація” він не наважився, а про існування поняття “політичний клас”, напевно, й не відав. Внесок же той у словесному плані досить лапідарний, а в теоретико-концептуальному аспекті досить вагомий. Виокремлю лише три концепти:

По-перше. Зіставляючи економічну і політичну сфери крізь призму свідомісного фактора, **А. Росміні** дійшов висновку: в етнічній та економічній сферах життя людини більшою мірою протікає стихійно, аніж свідомо, а в політичній сфері — ледь не навпаки. Оскільки люди у цих трьох сферах “взагалі формують образ країни”, важливо виокремити серед них дві групи: а) тих,

що живуть “як травинка на вітру” — спонтанно, несвідомо; б) тих, що бодай в якійсь мірі свідомо проживають свої дні на землі. Останні й мають бодай якесь моральне право називатися “громадянами”, усі інші — “просто жителі” або “пересічні мешканці” (цит. за [14, 282–308]). Ось так “у них”, на Заході, й досі. А “у нас”? Де-юре — всі “громадяни”, з пелюшок і до цвинтарного дня, а де-факто, як у радянського письменника **А. Платонова**: усі — “державні жителі”.

По-друге. “Суто політичними”, як на думку **А. Росміні**, є дві категорії громадян: а) ті, які усвідомлено та компетентно беруть участь у політичних виборах будь-якого рівня; б) ті, які є свідомими платниками податків. І звідси випливає найдивніший висновок-рекомендація і очільникам політичного класу, і політикуму країни: саме на ці дві верстви політично активних і економічно самодостатніх людей “уряд *мусить* спрямовувати своє служіння в громадянському суспільстві” [14, 313]. Стосовно політичних виборів і стану нашого політичного громадянства ситуацію адекватно істині можна оцінити хіба що за допомогою залізного російського матюка. А ось щодо фактора “свідомого оподаткування громадян” днями “блідий промінь темін освітив”... Заступник голови ДПАУ **С. Лекар** повідав про два позитиви поточного моменту: (1) про те, що “починає зростати податкова культура громадян України” та (2) про те, що держава “ініціює процес налагодження партнерських відносин із платниками податків” [23]. Що, — “крига скресла”?..

По-третє. Оригінально вирішував **А. Росміні** і питання про логіку комплектації лав політичної нації і політичного класу представниками обох груп політичних громадян, рекрутованих із самих підвалин етноісторичної нації. Вказівок щодо того, “хто — куди?”, ніхто не має виробляти, — усе вирішує динаміка поточних політичних процесів та соціумо- і державотворчих подій у країні та в її зовнішньополітичному оточенні (цит. за [14, 236]). І все ж політична держава осторонь питання не має залишатися. Навпаки, вона має стимулювати кількісно-якісне зростання лав обох груп політичних громадян, а отже, самих лав політичної нації і політичного класу. Це досить близько до позиції **К. Маркса** (1859 р.): в буржуазній країні уряд є “нічним охоронцем” капіталістів, які вночі сплять, а вдень “водять політичною рукою уряду по мізках трудящих класів, беззахисних і вдень, і вночі” [19, 301]. Разом же **А. Росміні** з **К. Марксом** “рикошетом” прояс-

нюють і один парадокс наших днів. У багатьох розвинених країнах існують солідні верстви людей небідних (!), але офіційно позбавлених права голосу на політичних виборах. Постає низка запитальних “чомунок”: — А чому так? — Тому що вони не є власниками належного цензового рівня, а отже, не є платниками податків. А це чому? — Це тому, що до лав політичної нації і політичного класу “пуцають не всіх бажаючих”, а лише майновитих і лояльних до легітимних політичних властей “свідомих собі” конформістів. — А це хто ще такі? — Це... І так далі дискурсивним колом...

Викладена концепція **А. Росміні** мала аплікацію до абстрактно взятої країни, а найголовніше — його концепцію сконструйовано поза етномоделним контекстом. Певну “компенсацію” прецеденту знаходимо у книзі “Народ” французя **Жюля Мішле** (1840 р.). Не вживаючи автентичних понять, але чітко пам’ятаючи про політичний характер і зміст досліджуваних феноменів, він виказав розуміння того, що є дві етномоделі країн — моноетнічні (сьогодні їх у світі наберемо ледь зо дві дюжини країн) та поліетнічні, в яких ці феномени “по-різному” можуть побутувати, і сконцентрувався на другій етномоделі. Концепція **Ж. Мішле** базується на трьох засадах.

По-перше, йдеться про одночасність чи різночасність складання у даній поліетнічній країні спочатку “кількаступінчастої” етноісторичної нації, а в її лоні — і політичної нації, і політичного класу “на базі” того або іншого рівня її соціально-економічного та політико-культурного розвитку. **Ж. Мішле** першим поставив питання про “аграрні [політичні] нації” та про “переважання у структурах правлячого [політичного] класу індустріальних і фінансово-торговельних елементів”. А вже на цих підставах зробив спробу **дефініціювання самої етнічної нації**. Вона є “історичною сумою родів, племен і народностей, які об’єднані єдиними територією, мовою та культурою спілкування” (див. [20, 83–84]).

По-друге, наскільки відомо, **Ж. Мішле** першим поставив питання про те, що “більшість країн — багатонародні” та що серед множини народів є “провідні та субпровідні”. На цьому тлі він вирішив і питання про “провідні народи — комплектантів лав” і політичної нації, і політичного класу. Оскільки у рамках одної і тої ж країни є різнорозвинені народи, в окремих її регіонах виникають і “досить часто йдуть наперекір центру” “місцеві провідні клани і групи ситуативних пріоритантів” (див. [20, 284–285]). Ці формації чимось нагадують сьогоднішніх “регіональних

сепаратистів” та “периферійні неформальні центри прийняття політичних рішень”.

По-третє, слідом за **А. де Сен-Симоном Ж. Мішле** ставив питання про комплектацію якщо не усього фізичного масиву і політичної нації, і політичного класу, то хоча б “мінімум провідних її верств та максимум — їх керівних кіл” інтелектуально розвиненими лідерами кількох верств усього народонаселення поліетнічної країни. Чому це так важливо? — запитував він і сам же відповідав. — Це тому важливо мати на увазі, що “не виключені ситуації переходу окремих національно-політичних провідних осіб і груп із стану пасиву в активний стан опозиції до політичного центру країни” (див. [20, 102–104]).

Після короткотривалої мікроєпохи “весни народів” середини XIX ст. — серії буржуазно-демократичних революцій у двох третинах країн тодішньої Європи (у тому числі в західноукраїнських землях) — на дослідницькому полі нашої проблеми, років через п’ятнадцять, настала мікроєпоха політолого-етнологічного “прориву”. Попереднє термінологічне “відкриття шляху” для новаторського викладу теоретичного матеріалу на той час уже відбулося: як уже зазначалося, поняття “політичний клас” ввів до обігу француз **Л. Сен-Жюст** (1793 р.), “етноісторична нація [спільність]” — француз **Ж. Мішле** (1840 р.), а “політична нація” — трансільванський румун **І. Маніу** (1861 р.). Той новаторський прорив відбувався впродовж 1866–1871 рр. Трійка до того часу маловідомих угорських учених і політиків — **Ференц Деак**, **Йолонт Йотвьош** та **Ласло Телекі** — здійснила вельми значущі просування у справі сутнісного трактування усєї теоретичної площини націокласополітичної проблеми, і, — що є найважливішим, — саме в аплікаціях до “багатонародної, нехай і штучно скроєної, країни” (**Л. Телекі**) (див. [44, 28]).

Документально-першоджерельна база “концептуального прориву” названих угорців досить обмежена. Це проект “Декларації про об’єднання [Австрії та Угорщини] рамками дуальної монархії”, пізніше більш відомої як “Угода про дуалізм” (1866–1867 рр., автор — **Ф. Деак**); законопроект “Про рівноправ’я національностей” (1868 р., автори — **Ф. Деак** і **Й. Йотвьош**); законопроект “Про гарантування державних національностей і мов в Угорщині” (1868–1869 рр., автори — трансільванський румун **А. Моціоні** та серб **С. Мілетич**); законопроект “Про національні та етнічні меншини” (1870 р., автор — **Л. Телекі**); численні у 1868 — 1871 рр. протокольно зафіксовані пар-

ламентські та судово-адвокатські промови трьох названих угорців.

Наскільки відомо, усі ці документи у тих же 60–70-х роках XIX ст. зафіксовано у вигляді “протокольно-робочих манускриптів” лише двома мовами — угорською та німецькою. Усі відомості та нижче наведені у лапках концептуалізму мною взято із кількох румунських джерел. Теоретичну новизну, що у названих документах міститься, коротко можна просинтезувати у трьох (основних) положеннях.

По-перше. Феноменам політичної нації та політичного класу вперше в політичній літературі дано сучасні “робочі дефініції”. У проекті “Декларації про об’єднання...” **Ф. Деак** зазначав, що політична нація — “це стихійне та доцільне об’єднання неформальних груп політичних однодумців, що ситуаційно консолідуються та діють поза межами правових дозволів/заперечень офіційних політичних властей” (цит. за [40, 106]). У вступі до законопроекту “Про рівноправ’я національностей” **Ф. Деак** і **Й. Йотвьош** акцентувалися й на політолого-етнологічному аспекті питання: “Її [політичної нації в Угорщині] рівноправними членами є усі громадяни вітчизни, до якої б національності вони не належали” (цит. за [13, 247]). Політичний клас же, зазначав **Л. Телекі** у названому законопроекті, — “це сукупність політично активних верхніх верств усіх заможних суспільних класів і груп, у певних ситуаціях офіційно покликаних до участі у здійсненні владних функцій на усьому політичному полі країни” (цит. за [32, 82–83]).

По-друге. Названі лідери румунської та сербської меншин **А. Моціоні** та **С. Мілетич** у “Записці” до свого законопроекту визначали й тонкі політико-кратологічні грані між досліджуваними феноменами: політичний клас за своєю природою “ближче до механізмів урядового управління соціально-економічними справами суспільства”, натомість політична нація “ближче до парламентського діла, але найчастіше може бути покликана до практичної урядової роботи і здебільшого на місцево-регіональному рівні”. А ось під час кризових ситуацій (війни, антидержавні заколоти, урядові та парламентські кризи тощо) “ці грані стають досить умовними”, і тоді “політики усіх мастей повертаються у лоно своєї національності” (цит. за [23, 111–113]).

По-третє. Вперше поставлено до вивчення партологічний аспект досліджуваної проблеми. **Ф. Деак** (творець і лідер ліберальної партії Угорщини) та **Л. Телекі** (етнолог, дипломат, автор

концепції релігійно-політичної партії та знавець західноєвропейського парламентського і партологічного досвіду) виокремлювали відповідно два сутнісних акценти питання: (а) низові та регіональні осередки політичних партій “логічно тяжіють до базових сегментів [всєкраїнової] політичної нації”; (б) партії, що домоглися обиравання до парламенту або й виділення своєї репрезентації до урядово-виконавських структур, — ці партії, “як правило, тяжіють до активницьких кіл правлячого політичного класу” (цит. за [48, 181]). Як видно, вперше поставлене й питання про збіг понять “політичний клас” і “правлячий клас”.

Наступний після угорців неповторний концепт у теорію обговорюваної проблеми вніс німецький соціолог **Ф. Тьонніс**. Пильно вивчаючи соціумо- і державотворчий досвід **О. Бісмарка** у справі політичного об’єднання понад двох сотень пангерманських крихітних країн в одну Велику Німеччину, він дійшов висновку: у кожній з них століттями конституювався “свій мікросоціум”, який, у свою чергу, нібито складався з двох “хвилясто взаємонапластованих верств” — із (1) “етноспільнот” та (2) “соціосвітських суспільств”. Кілька років **Тьонніс** шукав для них адекватних понятійних назв. І знайшов: це “нація-спільнота” (*Gemeinschaft*) та “нація-суспільство” (*Gesellschaft*) (див. [25]). Що й відобразив у незвичній назві основної праці усього життя: “Спільнота і суспільство” (1887 р.).

Сам **Ф. Тьонніс** вважав, що ним знайдено “ключ” до розуміння найприхованішої пружини соціально-політичного життя у будь-якій країні. В його інтерпретації “нація-суспільство” — це етноісторичний субстрат населення країни (у ньому домінують інстинкти, почуття та органічні відносини людей), а “нація-спільнота” — це соціально-політичний субстрат (тут домінує “раціонально організоване соціальними інститутами начало”). Обидва ж субстрати у взаємодіях пронизують дві різносенсові субстанції, — “логічне мислення” та “політична воля”. Синтезний же результат тої нескінченної взаємодії думки та волі перевтілюється в “органічне та стихійне здійснення історії даної країни” (див. [25; 37, 346]).

Це було написано у 80-х роках XIX ст., але й за сто років потому єдиноконцептуального “прочитування” цих матеріял серед дослідників досі не досягнуто. Наприклад, француз **Р. Пенто** (60-ті роки XX ст.) просто збентежено поставився до цієї “натуралістичної концепції”, бо ж вона “носить містичний характер, виходить за рамки наукового пізнання та таїть у собі небезпечні

політичні можливості” [28, 125]. Українець **М. В. Попович** (2006 р.) подібних небезпек не презумує, а тому формулює наступну пізнавальну позицію. **Ф. Тьонніс**, мовляв, дав нам модель вертикальної кореляції етнобазису та політичної надбудови. Інакше кажучи, етноісторична нація (“нація-суспільство”) виявилася підвалиною для надбудовної політичної нації (для “нації-спільноти”). Що ж тут дивного? І сам висловлює свій сум: “Власне, саме поняття “політична нація” двоїсте: чи це сукупність інститутів, чи то харизма, ім’ям якої інститути благословляються на владу?” [25].

Погоджуючись “у цілому” із судженнями колеги, тим не менш сумую з того, що у роздумах обох так і не знайшлося місця для політичного класу. Я ж його у **Ф. Тьонніса** знаходжу, керуючись його ж критерієм співвідношення мислительських і вольових начал у процесі конституювання не двох, а трьох націокласополітичних феноменів. Але невеличку “рокіровку” елементів у конструкції класика все ж слід зробити. Наприклад: якщо у процесі конституювання “нації-спільноти” свідомісно-суб’єктивні фактори переважають “стихії” та “інстинкти”, то перед нами — етноісторична нація; якщо ж у процесі конституювання “нації-спільноти” об’єктивне начало переважає “раціонально організовані інститути”, то перед нами уже не політична нація, а політичний клас.

Як на мене, лише подібне “перехресне” корелювання не двох, а трьох етносоціополітичних начал у сучасній Україні — етноісторичної нації, політичної нації та політичного класу — допоможе зрозуміти, чому на другий день після Майдану “зенацька випарювалися” його (так ніким і не зартикульовані) “ідеали”? Чому на третій день розпалася “помаранчева команда”? Чому сьогодні дві фаланги ще юнацького віку політичної нації розсегментовано по регіонах кризуючої країни, в якій ніяк не сформується єдиноцілісний політичний клас? Тобто нашим очільникам слід було б добре вдумуватися у наступні рядки **Ф. Тьонніса**: “... Слід цінувати волю лише остільки, оскільки у ній міститься мислення, а мислення, — оскільки у ньому міститься воля” (цит. за [37, 346]). Бо ж країна, яка є вмістилищем недозрілих усіх трьох націокласополітичних формацій, дедалі предметніше нагадує Кайдашеву сім’ю, а “маленьким українцям” чимдалі у ній неміч жити стає.

Одначе повернемося до класичної спадщини, яка — для прогресування людських соціумів — роки й роки до нас виробила численні націокла-

сополітичні установки. Після угорців і **Ф. Тьонніса** найрельєфніше виявився австріяк **К. Реннер** (він же й **Синоптикус**, і **Р. Шпрінгер**). На початку 90-х років XIX ст. в епізодичній статті в партійній, соціал-демократичній газеті “Кампф” він позаконтекстно торкнувся наведеної вище фрази **Л. Телекі** про “активницькі кола правлячого політичного класу” (цит. за [48, 181]). З того моменту дуалітет “політичний клас — правлячий клас” вже не давав йому спокою. 1899 року в книзі “Держава і нація” **К. Реннер** уже чітко акцентувався: за будь-якої форми правління країною “правлячий клас і політичний клас не збігаються. Правлячий клас — це *політикум*, сукупність правлінських і управлінських елементів і від політичної нації, і від політичного класу...” [48, 69–70].

У другій своїй, теж відомій книзі “Нація і держава” (1918 р.) ці верстви **К. Реннер** уже називає терміном **В. Парето**: “політичні еліти”. У другому виданні цієї ж книги (1937 р.) він надавав питанню і політолого-етнологічного забарвлення: в поліетнічній країні соціально-політичний прогрес можливий лише за умови, що найбільш зрілі та культурно розвинені меншинські народи здатні “делегувати своїх елітних професіоналів до верхніх верств і політичної нації, і політичного класу”. Найважча тут справа — “конкретні для конкретної країни” “способи” та “канали” того делегування. “Найліпшим каналом... є виборча воля низів тих [меншинських] народів, а також рекрутування політикумними інституціями їх представників на державну, військову та дипломатичну службу” (цит. за [40, 203]).

В обох виданнях книги “Нація і держава” **К. Реннер** дуалітет “нація — держава” вперто корелював у дискретно-антагоністичному сенсі, формулюючи знамениту етноміфологему: “Постулати нації і держави відносяться один до одного як квадрат до кола, а квадратури кола ніким ще не знайдено. Так само ніколи не буде знайдена чудодійна формула, що усуне тертя між державою і нацією” (цит. за [16, 445]). Про це часто згадують і пишуть у нас і за кордоном. Дивна річ: ніхто не ставить перед собою запитання, а про яку ж націю йдеться — про етноісторичну чи політичну? Я стверджую: у **Реннера** йдеться про політичну націю.

Міркую собі так. Мова може йти про таку політичну націю, яка побутує у кризуючій країні та з об’єктивних причин — особливо в надзвичайних обставинах! — не може продовжити кратологічну співпрацю з титульною етноісторичною нацією та політичним класом, як це відбувалося у

контекстах попереднього політичного етапу. Варто нагадати, що за умов австро-угорського дуалізму з 1867 по 1918 р. усі три націокласополітичні суб’єкти були достатньо зрілими і “подвоєними”. Тобто в Австрії та Угорщині вже напередодні 1867 р. — у кожній окремо! — були у зрілому стані всі три “свої” націокласополітичні суб’єкти. Чи була надалі потреба у тому, щоб створити ще “дуалістичну політичну націю”? А щодо “дуалістичного політичного класу” що можна сказати? Чи не про тертя між цими “дуалізмами” та об’єднаною державою йдеться у **К. Реннера**? Гадаю, що йдеться саме про останню колізію.

Може йтися й взагалі про ситуацію катастрофного характеру, коли багатонародна країна перебуває на екзистенціальній межі, і жоден з трьох націокласополітичних суб’єктів, — навіть і найавторитетніший з них — політична нація — не в змозі налагодити конструктивний діалог з державою. Подібні колізії розігрувалися перед **К. Реннером** і в 1918 р. (крах австро-угорського дуалізму — як побіжний ефект закінчення Першої світової війни), і в 1937 р. (друге видання книги здійснювалося буквально слідами аншлюсу Австрії гітлерівською Німеччиною). Більш ніж упевнений і в тому, що у майже подібній міжтиповій колізії ця етноміфологема й розігрується в суверенній Україні початку XXI ст. Міжтиповість нашої колізії посилюється двома обставинами: (1) незрілістю усіх трьох націокласополітичних суб’єктів; (2) загрозливим зростанням авторитаристських тенденцій всередині самої політичної держави. Ось і найадекватніша ілюстрація до реннерівської “квадратури кола”!..

Після викладених реннерівських “проривів” (нагадаю: остання “відмітина часу” — 1937 р.) націокласополітична проблема “залягла в пасив” аж на 12–15 років. Уже в 1954 р. британець **К. Б. Макферсон** фіксує феномен падіння інтересу до проблеми як “світову тенденцію точної післявоєнної епохи” [46, 518]. Ще через десяток років француз **Р. Пенто** констатує вже пожвавлення пізнавального інтересу до одного з її компонентів — до політичного класу. І сам дає йому, як на мене, одну з найстрункіших дефініцій. Політичний клас — “це різновид політичної спільноти, що посідає проміжне місце між суверенною владою та масою раціонально збудованого населення” [28, 113]. Його сучасник, американець **Г. Ленські** цю дефініцію конкретизує так: політичний клас — “це сукупність людей, які займають у суспільстві окремішні позиції щодо форм влади, привілеїв і престижу” [44, 74–75].

Складається враження, що обидва політологи, певно ототожнюючи політичну націю і політичний клас, адресували свої теоретичні узагальнення двом групам країн — країнам розвиненим і слаборозвиненим, країнам так званого “третього світу”, що у ті роки лише формувався.

Ще кілька років потому, у другій половині 60-х років, — на тлі підсумків “молодіжних мікро-революцій” у кількох країнах Західної Європи, “празької весни” 1968 р. та Міжнародної наради компартій світу 1969 р. — французькі політологи **Р. Пенто** та **М. Гравітц** доходять висновку: політико-державні кратологи розвинених капіталістичних країн починають “методично переорієнтовувати політичних суспільствознавців” з теоретичної площини аналізу нашої проблеми на праксеологічну, приділяючи більше уваги “питанню про те, *що* надає сили урядовуючій владі, аніж питанню про те, *як* вона фактично урядовує”, пильніше вивчаючи “механізм здійснення влади та особливо те, *що виходить від уряду*, а не те, *що ззовні впливає на уряд*” [28, 191–193]. Складається враження, що в розвинених англomовних країнах ця проконформістська установка набула хрестоматійного статусу. Ось доказ. Політичний клас, констатували в 1990 р. знані британські вчені **М. Доган** та **Д. Пелассі**, — “це керівний клас, що консолідує державу і суспільство через сприяння розвитку бюрократичної верстви у владі, поділяючи з нею, а також з діловими людьми та політичними елітами, свої соціальні, владні та майнові позиції” [42, 53].

У питанні про соціумо- і державотворчі ролі трьох націокласополітичних суб’єктів, — етноісторичної (здебільшого, титульної) нації, політичної нації та політичного класу, — від **Н. Макіавеллі** 30-х років XVI ст. до тільки-но названих франко-американо-британських політологів 60–90-х років XX ст., — на цих теоретичних позиціях стоїть і нині весь цивілізований світ. Окрім нашого попередника, СРСР, та й нас самих, сьогоднішніх. Процитований уже **П. О. Сорокін** виявився останнім російським дослідником націокласополітичних феноменів. Про одного з феноменів, про політичну націю, він, зокрема, говорив, що це “така філософічна ідіома, в яку можна втиснути будь-який зміст... і Бога, і сатану” [32, 256]. Діалектичному аналізу цих трьох феноменів в СРСР майже півстоліття не піддавали, їх просто “обходили, як сатану”. Доки не пролунали “витверезвляючі постріли” зі Сходу (випуск у Пекіні збірки статей “Хай живе ленінізм”, 1960 р.) та із Заходу (випуск у Парижі

книги **Р. Гароді** “Великий поворот соціалізму”, 1969 р.). “Шлюзи прорвано...”

У СРСР “епохи зрілого соціалізму” (70–80-ті роки) націокласополітичну проблему “розщепили” на два блоки: 1) партійно-політичний; 2) етнополітичний. Перший блок, прояснював одного разу питання **М. А. Сулов**, складають “кадри керівних кіл на усіх рівнях радянсько-партійного життя, — згори до низу і навпаки”. Оскільки КПРС об’єктивно являла собою “партію-державу”, — її кадри, будучи і “державними службовцями”, і “громадськими діячами”, і “соціальними працівниками”, і “професійно-територіальними адміністраторами”, — вони ж і складали на тих “усіх рівнях” **“політико-правлячий клас** новітньої радянської епохи” (див. [27, 62]). Про другий, етнополітичний блок, тобто про етноісторичну націю, точніше, про соціальну зрілість п’ятисот народів-етносів з найбільшою територією у світі країни, й питання не стояло. Бо ж уже при святкуванні 50-річчя Жовтня (1967 р.) було констатовано, що усі вони “вже складають єдинорадянський народ — нову етноісторичну і соціально-політичну націю”, тобто усі вони “злилися” в ерзац-політичну націю [22, 12]. А тому й “революційна перебудова” другої половини 80-х років об’єктивно не виявилася “масштабною соціальною реформою підвалин багатонародного суспільства”, а всього лише мікропереструктуризацією того ж таки політико-правлячого класу.

Долаємо рубіж 80–90-х років і спробуємо скорелювати теоретичну експлікацію націокласополітичної проблеми на політолого-тереновому полі лише двох екс-“рідних сестер” — Росії та України. Нинішня Росія і у досліджуваному сенсі виявилася “справжньою наступницею” СРСР: після отримання суверенітету (від кого? задля чого?) про долю тих самих п’ятисот народів-етносів та буцімто давно вже зрілої політичної нації геть-чисто забули і сконцентрувалися на поточному дні та перспективах створення і буття політичного класу. В 1993 р. його назвали “правлячою верствою”, **“стійким неформальним об’єднанням** (виділено мною. — *I. В.*), що веде боротьбу за державну владу” [24, 293].

До питання повернулися аж на початку XXI ст., і у тому ж методологічному ключі: якщо політичний клас є “неформальним об’єднанням”, то уважніше слід розрізняти серед “політпретендентів на владу” реальних і вагомих “політичних **суб’єктів**” (постановка питання 2001 р.) і “самодіяльних протополітичних **акторів**” (постановка питання 2005 р.) (див. [31, 131]). Три постановки

питання про сутність та “функціональні перспективи” політичного класу в Росії (1993, 2001 і 2005 р.) цікаві у теоретичному сенсі та дещо загадкові у суб’єкт-інституційному сенсі. Елемент “загадковості” полягає у наступному: хтось не “збоку”, а “зверху” немов пильно дивиться за тим, а хто ж то саме “бореться за державну владу”? Якими силами та ресурсами він володіє? Якими є його реальні перспективи? Останні (у березні 2008 р.) президентські вибори в Росії оприлюднили у цій колізії лише деякі гіпотетичні “шахові ходи”.

Постановка ж питання про політичну націю в сучасній Росії залишається поки що у певному концептуальному тумані... Початок дискурсу на полі цього питання я вбачаю у контекстах відомої формули диференціації/уніфікації трьох сотень німецьких князівств (королівств, царств, ландграфств тощо) після Вестфальського миру 1648 р. та перед актом перейменування “Священної Римської імперії” на “Священну Римську імперію німецької нації”: *Quius populi — unius statio, quius rejio — unius natio* (кожному народу — свою державу, кожному королю — свою націю). Звідси умовиводився концепт: тільки зріла та владоспроможна у кожному князівстві (королівстві, царстві, ландграфстві тощо) політична нація може претендувати на очолювання певної мікрокраїни із макропангерманського світу.

Перекинемо “місток” від пізніх **Каролінгів** середини XVII ст. до **Б. М. Єльцина** початку 90-х років XX ст. Згадаймо його “летючу фразу”, адресовану етносуб’єктам федерації: “Беріть стільки суверенітету, скільки зможете проковтнути!” Про цю максиму подекували різне. Однак мало хто звертав увагу на етнополітичну “сирячинну істину”, яка у ній міститься: далеко не кожний народ-етнос об’єктивно здатний “володіти” своїм політичним суверенітетом, “проковтнути” його... Ось чому, гадаю, “нові російські правителі” — після **Єльцина** — більше й не порушують це доленосне питання. Вони, напевно, міркують у координатах квазі-ліберальної контроверзи: *laissez fair — laissez passer*, але під нашим наглядом, і не дай Бог, щоб “в якійсь” Якутії (Евенкії, Бурятії, Чувашії та ін.) “повз нашого дозволу” дозріла своя, “місцева” політична нація або ж “місцевий політичний клас”...

Можна сформулювати теоретичний концепт: зріла тріада — “етноісторична нація — політична нація — політичний клас” — є достатньою підставою для створення в абстрактно взятій країні нового соціуму політично вільних і соціально

щасливих людей, які віднині ладні прямувати у геополітичному просторі будь-яким вектором. Напевно, від цієї позиції відштовхувалися перші політичні суверенізатори України початку 90-х років, **ліберальні романтики**: мовляв, усі компоненти тріади зрілі, і країна може прямувати до євроатлантичних горизонтів невпинним і досить швидким кроком... Насправді ж етносоціополітична ситуація в країні виявилася романтикам (як і їхнім наступникам) просто незрозумілою. На відміну від росіян, українці приступилися до нашої проблеми з етноісторичного боку.

По-перше, стосовно етноісторичної нації. Як уже сказано, у багатонародній країні кожна етноісторична нація має послідовно пройти соціоцивілізаційні стадії роду, племені та народності. У перших же політико-суверенізаційних документах — Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Декларації прав національностей України (1 листопада 1991 р.), Законі України “Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 р.) та ін. — питання викладено так, ніби українська титульна нація здавна оті стадії вже пройшла, а тому є всебічно розвиненою, нині ж “навколо неї” побутує “маса етночужинців”, що звідкись взялися. Хто то є ці “чужинці”? Це якась сотня “національних меншин”, кілька “корінних народів” і понад десяток нечисленних “етногруп” (про міру стадіальної соціоцивілізаційної зрілості усіх тих нацменшин, корінних народів і етногруп нічого не говорилося, а втім, — і досі нічого достовірного про них невідомо). Увесь цей етноконгломерат романтики назвали “п’ятидесятидвохмільйонним народом України”. А в Конституції 1996 р. етноконгломерат уже названо “Українським народом” (з великої літери!). На цій “етноісторичній істині” стоять і дотепер...

По-друге, стосовно політичної нації. Над означеним народонаселенським масивом чи посередині його (ці “нюанси” так досі й залишилися непроясненими) перебуває не досить зрозумілий фантом — “**єдинокраїнова політична нація**”. Яким чином вона виникає? Яким темпом вона розвивається? Що та як відбувається з її етнокомпонентами впродовж того “процесу саморозвитку”? Ці запитання просто ніхто і не ставить. Цілком ясною видається лише “принципова конструкція” політичної нації: її “стрижень” — титульна нація, а “периферію” складають згадані нацменшини, корнароди та етногрупи. Так про це сповістив світові **Л. М. Кравчук**. Виступаючи 12 січня 1993 р. в ізраїльському парламенті, він за-

значав: “Кожна етнічна спільнота на Україні розвивається за своїми внутрішніми закономірностями, живе за своїми традиціями, звичаями. Але водночас усі вони... становлять собою *одну політичну націю — український народ*” [9]. З місяць потому, у лютому 1993 р., я наважився презумувати таку перспективу: “Президент створює прецедент, і... саме у подібній тональності і будуть віднині співати серенади буцімто вже сформованій у країні “одноетнічній політичній нації” [4, 224]. На жаль, я не помилився, як стосовно пересічних і знаних суспільствознавців (див. [12; 17]), так і перших лідерів країни: у цій же, “масово-подібній манері” розглядали питання про логіку конституювання політичної нації і **Л. Д. Кучма** (див. [26]), і **В. А. Ющенко** [34].

Чому це так діється? Гадаю, з двох гносеологічних причин: беручи до уваги фактори “масової політичної участі еліт” та “кратологічні функції еліт”, *одні* (тут я нікого не ділю на “лідерів країни” і на “знаних/пересічних учених”) ототожнюють верхні верстви етністоричної нації з деякими елітними групами зі складу політичної нації (якась-то політична нація у нас же все-таки є!), а *інші* ототожнюють останні елітні групи з усім складом не політичної нації, а політичного класу. А чи могло б бути інакше? Навряд чи...

Звернімо увагу на теоретичний бік питання. І політична нація, і політичний клас — різновиди політичної або соціальної спільноти (як свого часу встановив ще **Ф. Тьонніс**), і якщо у формалізованих і правом легітимованих спільнотах (таких як парламент, уряд, правоохоронний корпус та ін.) не мислять і не діють теоретично- і політологієвідповідним чином, звідки ж “об’єктивна впорядкованість” візьметься у неформальних спільнотах?! І “додатковий політичний фактор”: держава намагається (і реально того спромагається!) “керувати усім і вся” в такій країні, в якій “суспільство водночас є й державою” та в якій “немає жодної позадержавної сфери діяльності,... і усі соціальні процеси можливі лише як державні, а всі державні стосунки ототожнюються із суспільними” [10, 436]. У такій країні куца політична нація майже “зліпається” з етністоричною нацією (яка, у свою чергу, теж ледь животіє), а немічний політичний клас “побуває біальтернативно”: або заганяється у кут “регіонально-місцевої опозиції”, або ж самою ситуацією примушується до сервілізму правлячому політикуму.

По-третє, стосовно політичного класу. Перша згадка про цей феномен в українській науці, — та й то з посиланням на “закордон”, — належить

до 1997 р. У короткій словниковій статті анонімний автор зазначав: політичний клас — “це поняття західної політології, яким визначають *сукупність усіх, хто має будь-яке відношення до політичного життя*” (виділено мною. — *І. В.*). Дана “політична участь” здійснюється “у межах” (1) політичних партій і рухів, (2) законодавчої та (3) судової гілок політичної влади. Це, так би мовити, офіційно-посадовський рівень репрезентації. Громадсько-політичний, напівнеформальний рівень репрезентації складають “політичні діячі” та “представники підприємницьких груп, які розвиваються на фундаменті власних економічних інтересів...” (див. [33, 283–284]). Таким чином, серцевина кадрового складу політичного класу — це формальні та неформальні політичні спільноти.

Через шість років, 23 серпня 2003 р., відгукнувся Президент **Л. Д. Кучма** із солідним проектом політичної реформи, “начиненим” проблематикою політичного класу. Переважаючий аспект — етатолого-кратологічний. На заміну західноєвропейського терміна вживалися варіативні сленги: “вище державне керівництво”, “професійний політикум”, “рівні та гілки влади”, “цілісно єдине державне дерево”. У тому проекті своєю теоретичною ясністю примітні три концепти: 1) “*професійний політикум* —... це персональний склад політичної влади на усіх її рівнях і гілках”; 2) усі гілки влади “мають становити цілісне та єдине державне дерево”; 3) гуманістична результативність політичного владарювання країною полягає у наступному: “За життя людей повинні відповідати всі гілки влади, оптимально розподіливши між собою обов’язки...” [21]. Відтоді більш чіткої, методологічно осмисленої теоретичної думки з Печерських пагорбів щодо цього не було чути. І ще на кілька років — мовчання...

2007 року відгукнулися політологи-фахівці. Висвітився вже інший аспект — внутрішньоелітичний. Для аналізу виокремили два зрізи еліт: 1) правлячі та 2) неформальні контреліти. На ці матерії кваліфіковано акцентувався молодий дослідник **М. Сидоренко**. Порівнюючи характерні риси політичних еліт — складників політичних класів Росії та України, він виявив їх “цілковиту невідповідність” жодним вимогам професійного, ціннісного та етичного вимірів і дійшов висновку про те, що вони “об’єктивно не здатні розробити єдиний політичний курс” розвитку обох країн [31, 127–129].

У сучасну теорію досліджуваної проблеми найвагомим виявився внесок політолога-ве-

терана **Ф. М. Рудича**. У двох статтях 2008 р. він досить широко висвітлює два аспекти проблеми з урахуванням її етноісторичних і соціально-політичних характеристик. **Перший аспект — структурний**. Фундаментом націокласополітичного феномена є **громадянське суспільство**. В його лоні та навколо **титової нації** розвиваються **іноетнічні спільності**; у свою чергу, усі вони виділяють зі свого середовища численні та **різнопрофільні еліти**, найдинамічнішими з яких є **політичні еліти**. Низка етноспоріднених політичних (і не лише “чисто” політичних) еліт поступово синтезується у **політичну націю**. У лоні останньої, та дещо підносячись над нею, побутує **політичний клас** — сукупність політичних осіб, груп і верств, “які володіють атрибутами впливу і зосередили в своїх руках реальну владу в основних сферах суспільної життєдіяльності” [29, 3, 11–13]. Наведена формула може слугувати однією з робочих дефініцій феномена політичного класу.

Другий аспект — функціональний. У кадрово-людському сенсі і політична нація, і політичний клас складають депутати усіх рівнів, адміністративно-управлінські працівники, судді і правоохоронці, лідери політичних партій і громадських організацій, дипломати і військові, фахівці політологічних центрів і фондів. Але функціональна диференція між двома феноменами зумовлюється фундаментальною етнополітичною колізією: політична нація спирається на поліетнічне громадянське суспільство, а політичний клас — на професійно-культурні характеристики того ж суспільства. У кінцевому підсумку політична нація “єдино спроможна об’єднати країну”, а політичний клас — “запропонувати суспільству... проект його розвитку, адекватний викликам сучасності і геополітичному виміру країни” [30, 5–6, 13–14]. Повніші та ясніші міркування щодо змісту досліджуваної проблеми в науковій літературі мені зустрічати поки що не доводилось.

Оскільки у цій статті я не виступаю лише історіографом, час сформулювати кілька позицій і щодо свого внеску в теорію націокласополітичної проблеми. Артикулююся у чисто констатаційному (а не аналітичному) плані. Підхід той самий: історіологічний. Попереднє чистосердечне зізнання: відносно “по-крупному” бачу себе у галузях загальної етнології, започаткованого мною ж політолого-етнологічного напрямку, одним з фундаторів модерної теорії політичної нації та відверто почуваюся “початківцем” на теоретичному полі політичного класу.

Проблематика загальної етнології та політичної етнології. Відродив (відштовхнувшись від **Л. Моргана**, 1857 р.) родолюдську генезу за чотирма соціоцивілізаційними стадіями: рід, плем’я, народність, нація. В поліетнічній країні всі **народи-етноси** (поняття **Ю. В. Бромляя**, 1978 р.), що перебувають на стадіях роду, племені та народності, складають групу “етнічних меншин”, а ті, що перебувають на національній стадії, — групу “національних меншин”. Ввів до обігу поняття “геолокусне переміщення народів-етносів політичною мапою планети”, а “під ним” — субкатегорії “етноплацента”, “етнооюкумена” та “етнокультурний ареал”. Волею різносенсових обставин і політичних подій усі народи-етноси колись “зупиняються на проживання” в одному із зазначених геолокусних місць (див. [5; 6; 8]). Не виключено, що якісь нові обставини та події знову “зженуть” їх і з цих насиджених місць. У цьому зв’язку підкреслюю теоретико-“етнологічну волонтарність” (термін **Ф. Тьонніса**) квазі-наукових понять “корінний/некорінний народ”, “етнічна територія”, “історична батьківщина” тощо. Засадував “для себе” своєрідну **політолого-етнологічну закономірність**: у зазначених геолокусних місцях народи-етноси встановлюють свої населенські ойкумени — **країни**, а в них — відповідні форми **політичної держави, типи політичного режиму, моделі громадянського суспільства**; стратифікуються на класи, соціальні групи та верстви; диференціюються на інститути, партії, релігійно-культурні формації та ін.

Кожний народ-етнос у своєму геолокусному місці поступово створює “власний світ” — **соціум**, в якому, за висловом **Л. М. Кравчука**, він “розвивається за своїми внутрішніми закономірностями” в усемислимих сферах і галузях життя. Міркую собі так: насильно “надягаючи на голову” угорцю, греку, молдаванину, татарину та іншим представникам меншин “київсько-запорізькі правила політичного життя”, чи цим наші очільники не порушують давньокиївську сентенцію “не ходити в чужий монастир зі своїм статутом”?.. Маємо зрозуміти, зрештою, що **багатонародна країна — це “сума соціумів”**. Закономірності плину політичного життя в отих соціумах з урахуванням всекраїнового політичного контексту — ці закономірності вивчає засадована мною **наука політичної етнології**. З її проблематики опублікував понад триста різноформатних праць.

Проблематика політичної нації. Націополітичні концепти — складові елементи об’єкт-предметного поля науки політичної етнології. (1)

Політична нація корелюється з етноісторичними спільнотами не кількісно-народонаселенським, а якісно-політичним чином. Концептуальні штрихи останніх років: "... У звивах політичної історії усіх країн і народів політична нація — не константна, а досить динамічна величина"; політична нація — "це політичний, а не демографічний феномен"; "гарант політичного суверенітету країни — політична нація, а... не "просто" її населення..." (див. [3; 5–8]). Ці констатаційні формули можуть слугувати рефлексіями на летючу тезу про "політичну націю Майдану — 2004" з її гринджолівським "масовоподібним" титлом "Нас багато — нас не подолати!.." (2) Великомасивне народонаселення якоїсь країни може "продукувати на-гора" одну відносно велику, або ж кілька відносно маленьких політичних націй. Як правило, це — атрибутція багатонародної та різнорівнево розвиненої країни, а також такої, що населяється різностадійно зрілими — у соціоцивілізаційному сенсі — меншинськими народами-етносами (див. [35, 24–25, 42–43]). На початку 90-х років я встановив для себе, що будь-яка із зазначених вище чотирьох соціоцивілізаційних стадій (роди, племена, народності, нації) може мати свою різнозавелику та різносенсово зрілу політичну націю (див. [3]). (3) Як і будь-який інший політичний феномен, політична нація прагне до виконання у суспільстві політико-кратологічних функцій, ролей, завдань, — як на державно-центральному, так і на місцево-регіональному та муніципальному рівнях. Її кратологічний інструментарій прозорий: це висунення правлячому політикумові політико-правлінських ідей і державно-управлінських концепцій, а найпаче — делегування у центр і на місця груп елітних кадрів (див. [5; 8]). (4) У багатонародній країні специфічними є всі атрибуції буття політичної нації — кадровий склад, організаційна структура, геополітичне розташування, кратологічні аплікації та ін. А коли так, то і сама вона має і називатися, і фактично бути **етнополітичною нацією**. У багатонародній країні об'єктами етнополітичної нації є переважно **етноменшинські народи**, а суб'єкт-репрезентантами у політичній та соціальній системах суспільства — **етнополітичні партії** (див. [3; 8]).

Проблематика політичного класу для мене є відносно новою галуззю наукового інтересу. Вперше на цей феномен я "натрапив" у 1995 р., пізнавально корелюючи політико-урядовуючі функції політичної та етнополітичної націй у регіонах багатонародної країни. Лише через десять років потому надумав дати йому назву: "полі-

тично зорганізований клас" (див. [3; 6]). Кратологічні функції і політичної нації, і політичного класу стали більш-менш відчутним предметом мого інтересу лише в аплікації до основної, як на мене, сфери державної політики в багатонародній країні — сфери етнополітики (див. [4; 7]).

Нині, здається, я дещо ширше і глибше, ніж учора, дивлюся на ці матерії "гарячого сьогодні". У тріадному контексті досліджуваної проблеми політичний клас найближче стоїть до "політичного центру" багатонародної країни, а політична нація найвідчутніше корелюється із етноісторичними спільнотами, які населяють дану країну. Міцність же самої країни, писав ще у 1927 р. французький політолог **Мішель Мосс**, залежить від "двох факторних обставин": (1) від "міцності інтелекту кадрового складу правлячого політикуму" та (2) від "природних силових тяжінь" між провідною етнічною спільнотою країни, політичною нацією і політичним класом. Француз заінтригував, і я зацікавився "політико-пізнавальною вартістю" першої, згаданої ним "факторної обставини". "Ці люди, — писав він неначе про український політикум поточного моменту, — гадають собі, нібито вони усе знають про суспільство, оскільки саме те суспільство уявляється їм таким, що складається тільки з них самих чи тільки з їхніх зволень" (див. [45, 32–36]). Ні додати, ні відняти, — француз мав рацію.

Щодо другої "факторної обставини" міркую собі так. Дистанції між соціальними класами "вимірюються" внутрішньоієрархічними економіко-розподільчими відносинами людей — власників/не-власників; дистанції між політичною нацією та політичним класом — можливостями їх лідерських кіл впливати на процеси прийняття рішень формальними/неформальними "політичними центрами". А коли так, можна припуститися й такого: у рамках нашої тріади політичний клас віддзеркалює політику правлячого політикуму, а політична нація — розстановку сил та етнополітичних акторів на усьому просторі багатонародної країни. Коли ж з'ясовано, що націокласополітична тріада — це і є "зліпок" з нашого "суспільства", яке так і невідоме нашому політикуму, то треба його цементувати. Інакше кажучи, треба щосили зміцнювати соціальні підвалини усіх суцільних у країні етноісторичних спільнот, із надр яких виходять кадрові корпуси і політичної/етнополітичної націй, і всекраїнового політичного класу.

У цілому ж на завершення мав би сказати таке. До вивчення і самопрояснення бодай мат-

ричних контурів націокласополітичної проблеми ми лише приступаємось. Її пізнавальна та праксеологічна “корисність” ще мало кому зрозуміла та відчутна, вона ні “на око”, ні “на зуб” мало ще ким апробована. А тому всі викладені вище історіолого-теоретичні колізії можуть бути акцептовані словами **К. Поппера**: “Це — не система безперечних та стійких тверджень, а лише ряд презумувань, які мають пройти випробування методологією, досвідом і практикою” (цит. за [47, 126]). Усіх зацікавлених кличу до того випробування. Я намагався довести, що Захід давно вже для себе це зробив. Тут він нам точно вже “не допоможе”, а тому наша справа залишається за нами!

Література

1. Англия в памфлете. Английская публицистическая проза начала XVIII века: Пер. с англ. / Сост. И. О. Шайтанов. — М., 1987.
2. Барг М. А. Великая Английская революция в портретах ее деятелей. — М., 1991.
3. Варзарь И. ...В противном случае Украина перестанет существовать как государство // Зеркало недели. — 1995. — 11–17 нояб.
4. Варзарь І. Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — Із контекстів минулих літ. Вибране. — Книга 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003.
5. Варзарь І. Проблема політичної нації у класичних інтерпретаціях і сучасних етнополітичних акцентуаціях // Політологічні та соціологічні студії: Зб. наук. пр. — Т. 3. — Чернівці, 2005.
6. Варзарь І. М. Співвідношення соціального та етноісторичного начал у побудові і функціонуванні політичної нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: У 2 т. — Т. 2. — К., 2006.
7. Варзарь І., Романюк О. Державна етнічна політика в політолого-етнологічних аспектах: історіологічний аналіз // Курасівські читання — 2005: У 2 кн. — Кн. 1. — К., 2006.
8. Варзарь І. М. Іще раз про генезисно-історіологічний та ролево-функціональний погляди на феномен політичної нації у багатонародній країні // Наукові праці МАУП. — 2007. — Вип. 2(16). — С. 81–88.
9. Виступ Президента України Л. М. Кравчука на засіданні Кнесету Держави Ізраїль // Еврейские вести. — 1993. — № 2 (22). — Янв.
10. Гавриленко І. М., Мельник П. В., Недюха М. П. Соціальний розвиток: Навч. посіб. — Ірпінь, 2001.
11. Гегель. Философия права: Пер. с нем. — М., 1990.
12. Євтух В. Осмислюючи історію, аналізуючи сучасність // Уряд. кур'єр. — 2004. — 13 трав.
13. История Румынии. 1848–1917 / Отв. ред. В. Н. Виноградов. — М., 1971.
14. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. — К.; Л., 2003.
15. Кареев Н. Историология (Теория исторического процесса). — Пг., 1915.
16. Картунов О. Взаємовідносини нації і держави // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996.
17. Корогодський Ю. Польща збирає своїх українців // Українська правда. — 2008. — 25 лип.
18. Кошен Огюстен. Малый народ и революция: Пер. с франц. — М., 2004.
19. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — Т. 12.
20. Мишле Жюль. Народ: Пер. с франц. — М., 1965.
21. Незалежність України і виклики сьогодення. Виступ Президента України Л. Д. Кучми на урочистому зібранні, присвяченому 12-й річниці Незалежності України, 23 серпня 2003 року // Уряд. кур'єр. — 2003. — 27 серп.
22. О пятидесятилетии Великой Октябрьской социалистической революции. Тезисы ЦК КПСС. — М., 1967.
23. Податкова культура громадян підвищилась // Уряд. кур'єр. — 2008. — 19 лип.
24. Политология: Энцикл. словарь / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М., 1993.
25. Попович М. Нація як Gesellschaft і нація як Geminenschaft: український і польський досвід. — <http://www.ji.lviv.ua>
26. Послання Президента України Л. Д. Кучми до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році”. — К., 2003.
27. Проблемы мирового революционного процесса // Науч. сб. ИОН АОН при ЦК КПСС. — Вып. 18. — М., 1975.
28. Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук: Пер. с франц. — М., 1972.
29. Рудич Ф. Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави // Політичний менеджмент. — 2008. — № 2.
30. Рудич Ф. Політичний клас України: тенденції становлення і дієздатність / Політичний менеджмент. — 2008. — Спец. вип.
31. Сидоренко М. Проблема суб'єкта політичної модернізації в Україні і Росії / Політичний менеджмент. — 2007. — Спец. вип.
32. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. — М., 1992.
33. Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник / За заг. ред. В. П. Андрущенка, М. І. Горлача. — К.; Х., 1997.
34. Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року // Офіційне інтернет-представництво Президента України. — <http://www.president.gov.ua>
35. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К., 2003.
36. Утопический социализм. Хрестоматия / Под общ. ред. А. И. Володина. — М., 1982.
37. Филиппов А. Ф. Теннис Фердинанд // Современная западная социология: Словарь / Рук. авт. кол. Ю. Н. Давыдов. — М., 1990.

38. Шміт Е. Макіавеллі // Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера: Пер. з нім. — К., 2002.
39. *Britain after the Glorious Revolution* / Ed. by G. Holmes. — L., 1969.
40. *Vintu I., Florescu G. Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale.* — Buc., 1965.
41. *Dahl R. A., Lindblom Ch. E. Politics, economics and welfare: planning and politico-economic systems resolved in to basic social processes.* — N. Y., 1953.
42. *Dogan Mattei, Pelassy Dominique. Cum șа comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă / Trad. din engl. — Buc., 1993.*
43. *Iratok a nemzetiségi kérdés történéthéhez Magyarországon s dualizmus korában (1867 — 1892).* — Bp., 1952.
44. *Lenski Gerhard. Power and Privilege. A Theory of Social Stratification.* — N. Y., 1996.
45. *Mauss M. Divisions et proportion en sociologie.* — 2-me ed. — Paris, 1927.
46. *MacPherson C. B. Les tendencies mondiales de la recherche en Sciences Politique // Revue Francais de Science Politique.* — 1954. — V. 4, № 3.
47. *Poulantzas N. Pouvoir Politique et classes sociales.* — Paris, 1968.
48. *Synoptikus (K. Renner). Staat und Nation.* — Wien, 1899.
49. *Sturdza Dim. Onsemnăteea Divanurilor Ad-hoc din Iași și București in istoria Renașterii României.* — V. 2. — Buc.; Leipzig, 1911.
50. *Șándor V. Nagyipari fejlődés Magyarországon. 1867 — 1900.* — Bp., 1954.

У трикутнику “етноісторична нація — політична нація — політичний клас” послідовно твориться політична історія будь-якої країни. Конституція трикутника прослідковується від Англії середини XVII ст. та до України початку XXI ст. Синтезний висновок: основні європейські країни з порогу Нового часу і дотепер прогресували в силу закономірного дозрівання суб’єктів зазначеного трикутника, а Україна нині опинилась у кризових колізіях саме в силу зворотної дії тої ж закономірності.

В треугольнике “этноисторическая нация — политическая нация — политический класс” последовательно “вырабатывается” политическая история любой страны. Конституция треугольника прослеживается от Англии середины XVII в. до Украины начала XXI в. Синтезный вывод: основные европейские страны с порога Нового времени и до настоящего времени прогрессировали в силу закономерного созревания субъектов указанного треугольника, а Украина ныне оказалась в кризисных коллизиях именно в силу обратного действия той же закономерности.

In the triangle “the ethnohistoricalpolitical nation — the political nation — the political class” has “produced” the political history of any country. The konstituatsiation of the triangle is traced from England in the mid XVII until Ukraine in the beginning of the XXI century. The sinthesis conclusion: the major European countries from the New Time until present time progressed because of persons regularity ageing which were shown in triangle, and now Ukraine is in crisis precisely because of conflicts of retroactive effect of the same pattern.

Надійшла 19 лютого 2009 р.